

О.О. Афанасьєва

*Херсонський державний університет,
merkulova_alena@rambler.ru*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТА ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Екологічна безпека виконує роль запобігання екологічної загрози, що виявляється в локальних, регіональних і глобальних масштабах, таких як стихійні лиха, соціальні кризи й техногенні катастрофи. Забезпечення екологічної безпеки є основним способом розв'язання екологічних проблем, що гарантує громадянам України сталий розвиток.

Таким чином, вирішення завдань(задач) розроблення та вдосконалення методологічних засад екологічної безпеки та впровадження нових підходів у практику державних екологічних спостережень стає дедалі актуальнішим, що дозволить здійснювати вивчення факторів зростання ефективності ресурсокористування і забезпечення екологічної безпеки, розробляти фінансово-економічні механізми регулювання природокористування з використання міжнародного досвіду.

Мета та цілі статті. Виходячи із актуальності обраної теми та спираючись на результати останніх розробок, метою публікації є уточнення понятійного апарату у сфері природно-техногенної безпеки та поглиблення їх теоретико-методологічних основ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження екологічної та природно-техногенної безпеки, динаміки її стану, структури та організації зробили вітчизняні вчені В.А.Барановський, С.М.Волошин, А.В.Голиков, М.Д.Гродзинський, Б.М.Данилишин, А. Качинський, В.В.Ковтун, В.А.Ліпкан, А.Л.Мельничук, А.В.Степаненко, М. Хвесик, О.І.Шаблій та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під безпекою розуміють такий стан суспільства та держави, коли забезпечується захист кожної людини, яка проживає на території даної держави, її прав та громадянських свобод, а також надійність існування та стійкий розвиток держави, захист її основних цінностей, матеріальних і духовних джерел життєдіяльності, конституційного ладу та державного суверенітету, незалежності та територіальної цілісності від внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Нині в науковій літературі таке формулювання терміну «безпека» є практично канонізованим. Це визначення використовується практично всіма високорозвиненими країнами, і його можна розглядати як загальновизнане в науці про безпеку життєдіяльності людини, суспільства та довкілля.

Згідно ст.50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» **Екологічна безпека** - такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, екологічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Об'єктами екологічної безпеки відповідно до ст. 3 Закону «Про основи національної безпеки України» є: людина і громадянин (їх конституційні права та свободи, перелік яких відповідно до Основного Закону (ст. 22) не є вичерпним); суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність).

Категорія «екологічна безпека» з'явилась в українському законодавстві з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. У подальшому вона отримує конституційне закріплення, її забезпечення та захист віднесено до обов'язків і найважливіших функцій держави, а також є справою всього українського народу (статті 16, 17 Конституції України).

Відповідно, екологічну безпеку ми розглядаємо як компонент національної безпеки, що забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, що створюються антропогенними чи природними чинниками стосовно навколишнього середовища. Гарантується законодавчими актами держави. [3].

Об'єктами екологічної безпеки є все, що має життєво важливе значення для суб'єктів безпеки: права, матеріальні та духовні потреби особистості, природні ресурси та довкілля як матеріальної основи державного та суспільного розвитку.

Суб'єктами екологічної безпеки є індивідуум, суспільство, біосфера, держава.

Головними практичними принципами забезпечення екологічної безпеки є:

- дотримання установлених державою та органами її влади допустимих рівнів впливу на людину та природне середовище;
- здійснення раціонального природокористування, при якому використання ресурсів рівною мірою задовольняє інтереси нинішніх та майбутніх поколінь;
- обов'язковість компенсації завданих здоров'ю і природі втрат і взаємна відповідальність адміністративно-територіальних утворень за стан навколишнього середовища і транскордонне перенесення забруднень;
- своєчасне виявлення і відновлення порушень стану території (акваторії), екосистем і природних комплексів;
- збереження біологічного різноманіття;
- дотримання норм міжнародного права, виконання дво- і багатосторонніх угод, які регламентують відносини в галузі забезпечення екологічної безпеки;
- дотримання розумної достатності і допустимості ризику, розвиток науково-технічного прогресу не повинен призводити до соціально-економічних і екологічних катастроф.

Необхідно зазначити що складові екологічної безпеки є природно-техногенна та природно-екологічна безпека:

- природно-екологічна безпека характеризує стан захищеності населення та довкілля від потенційних чи реальних небезпечних природних явищ або впливу та їх наслідків;
- природно-техногенна безпека – це стан захищеності населення та довкілля від різноманітних видів небезпеки техногенного і природного походження;
- соціальна безпека – обумовлена специфікою сприйняття людиною інформації, в тому числі воєнні конфлікти, політичні кризи тощо.

Узагальнено техногенну безпеку можна визначити на основі визначення К. Немця та О. Самойлова про соціальну безпеку [4] та визначення А. Довганя про техногенну безпеку [2]. Отже, **техногенна (природно-техногенна) безпека** – це такий стан, за якого суспільство із застосуванням усіх можливостей і суспільних механізмів (ресурсів і засобів) здатне забезпечити захист життя, здоров'я і безпечних умов життєдіяльності населення, а також гарантувати прийнятний рівень ризику виникнення надзвичайних ситуацій шляхом попередження виникнення та ліквідації наслідків техногенних катастроф у випадку їх прояву.

В свою чергу, техногенні фактори екологічної небезпеки є складовими процесів і явищ, ініційованих промисловими джерелами небезпеки та характеризуються небезпечною фізичною, хімічною та біологічною дією. Вони створюють ризик повного або часткового зруйнування середовища проживання людини, рослинного та тваринного світу внаслідок неконтрольованого розвитку небезпечних видів діяльності, використання небезпечних устаткування та технологій, дії техногенних і природних катастроф.

Для районування території України за факторами екологічних небезпек техногенного характеру для населення та визначення їхніх регіональних масштабів використано методичні положення, згідно з якими розраховано

регіональний коефіцієнт екологічної небезпеки для населення за кожним техногенним фактором. При таких розрахунках регіональний коефіцієнт береться у взаємовідношенні із чисельністю населення в сумарній зоні ймовірного ураження в цілому по країні, що показує масштаби ймовірного ураження населення регіону відносно населення країни [1, 5].

Головними завданнями регіонального стратегічного управління природно-техногенною безпекою в ринковій економіці є максимально ефективно використання механізмів правового, адміністративного та економічного регулювання небезпечних видів діяльності. Це забезпечує вплив держави на поведінку суб'єктів небезпечної діяльності в інтересах всього населення, зменшення масштабів техногенної небезпеки, швидку мінімізацію негативних екологічних наслідків надзвичайних ситуацій і компенсацію шкоди, що може бути завдана.

Для ефективного управління природно-техногенною безпекою на регіональному рівні також необхідно впроваджувати в практичну діяльність регіональні програми природно-техногенної безпеки на довгостроковий період. Особливу увагу потрібно приділити механізму перерозподілу ризику в стратегічному управлінні екологічною безпекою, що широко використовується у світі. Він являє собою державне, незалежне та взаємне страхування небезпечних видів діяльності. Його суттєвою особливістю є можливість утворення страхового фонду, здатного компенсувати ймовірну шкоду ще до виникнення шкідливого або небезпечного впливу на населення, об'єкти економіки, природне середовище.

Висновки. Сучасний стан дослідження природно-техногенної безпеки характеризується досить широким діапазоном окремих частин цієї проблеми і браком комплексних підходів. Слід відзначити, що методологічні основи, які закладаються нині в практику природно-техногенної діяльності в Україні, принципово не сприяють привнесенню позитивних рішень. В узагальненні наведеного вище можна зазначити, що природно-техногенна безпека розглядається з методологічних, теоретичних та методичних позицій, що

всебічне вивчення природно-техногенної безпеки життєдіяльності населення різними науками, в тому числі з позиції суспільної географії. Має на меті розробку оптимальної стратегії, зменшення негативного впливу на населення та навколишнє середовище.

Література:

1. Данилишин Б.М., Ковтун В.В., Степаненко А.В. Наукові основи прогнозування природно-техногенної (екологічної) безпеки: Монографія / Б.М. Данилишин, В.В. Ковтун, А.В. Степаненко. – К.:Лекс Дім, 2004. – 552 с.
2. Довгань А.І. Природно-техногенна безпека життєдіяльності населення України.: автореферат дис. канд. наук: 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Київ.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2008. – 20 с.
3. Качинський А.Б. Безпека загрози і ризику: наукові концепції та математичні моделі / А.Б. Качинський. – К., 2003. – 472 с.
4. Самойлов О.М. Соціальна безпека регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області): Автореф. дис. канд. геогр. наук / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 2012. – 24 с.
5. Хлобистов Є.В. Теоретичні аспекти соціально-економічного дослідження екологічної безпеки/ Є.В. Хлобистов // Економіка України. – 2002. - №6. – с. 70-76.